

- Nizhynskogo derzhavnogo universytetu imeni Mykoly Gogolya: Seriya: Psychologo-pedagogichni nauky. – 2013. – # 3. – P. 13–18.2.
2. Aleksandrova N. Model' vy'kladacha, shho volodiye upravlinskoyu kul'turoyu [The model of the Lecturer with developed managerial culture] // Gumanitarny`j visny`k DVNZ «Pereyaslav-Xmelnyczkyj DPU im. G. Skovorody». — Dodatok 2 do vy`p. 35. T. IV (16): tematy`chnyj vypusk «Mizhnarodni Chelpanivski psychologo-pedagogichni chytannya». — K.: Gnozy`s, 2015. — P. 238–245.
 3. Vasylychenko L. V. Formuvannya upravlinskoyi kultury` kerivnyka shkoly v systemi pislyady plomnoyi pedagogichnoyi osvity [Forming the teacher's managerial culture]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / L. V. Vasylychenko. — Ternopil, 2006. — 249 s.
 4. Korolyuk S. V. Rozvytok upravlinskoyi kul'tury kerivnyka zagalnoosvitnogo navchalnogo zakladu [the development of the head master's managerial culture]: monografiya / C. V. Korolyuk. — Poltava, 2007. — 168 s.
 5. Pikelna V. S. Upravlinnya shkoloyu u 2 ch. [School management] / V. S. Pikelna:—X.: Vyd. grupa «Osnova», 2004. — 180 s.
 6. Podlasyj I. P. Pedagogika: novyj kurs: uchebnik dlja stud. vysshih ucheb. zavedenij [Pedagogy: a course book for students of higher education] / I. P. Podlasyj. — M.: Gumanit. izd. centr «VLADOS», 2008. — Kn. 1. —576 s.

УДК 378.147

Н. В. КАЛАШНИК

ЗАСТОСУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОГО ТРЕНІНГУ У ФОРМУВАННІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ МЕДИКІВ

Розкрито зміст понять «міжкультурна комунікативна компетентність», «тренінг» і «міжкультурний тренінг». Обґрунтовано необхідність проведення тренінгу з метою формування міжкультурної комунікативної компетентності студентів-іноземців медичного фаху. З'ясовано актуальність і сутність міжкультурного ділового спілкування як предмета тренінгових занять. Вказано види міжкультурного тренінгу, визначено етапи його проведення. Відзначено, що результативне проведення тренінгу забезпечується інтеграційним підходом. Подано методичні рекомендації стосовно підготовки до міжкультурного тренінгу і його здійснення.

Ключові слова: міжкультурна комунікативна компетентність, тренінг, міжкультурний тренінг, міжкультурне ділове мовлення, іноземний студент.

Н. В. КАЛАШНИК

ПРИМЕНЕНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ТРЕНИНГА В ФОРМИРОВАНИИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ – БУДУЮЩИХ МЕДИКОВ

Раскрыто содержание понятий «межкультурная коммуникативная компетентность», «тренинг» и межкультурный тренинг». Обоснована необходимость проведения тренинга с целью формирования межкультурной коммуникативной компетентности иностранных студентов медицинского профиля. Очерчена актуальность и сущность межкультурного делового общения как предмета занятий по тренингу. Указаны виды межкультурного тренинга, определены этапы его проведения. Отмечено, что результативное проведение тренинга обеспечивается интеграционным подходом. Даны методические рекомендации по подготовке к межкультурному тренингу и его осуществлению.

Ключевые слова: межкультурная коммуникативная компетентность, тренинг, межкультурный тренинг, межкультурное деловое общение, иностранный студент.

CRITERIA, INDICES AND LEVELS OF FUTURE DOCTORS CROSS-CULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCY FORMATION

The article deals with different approaches towards the determinations of the criteria, indices of multicultural education and levels of the future doctors (foreigners) cross-cultural communicative competency. There has been performed the analysis of the categories of the future doctors (foreigners) cross cultural communicative competency in university education. A diagnostic model of defining and monitoring the level of the international students cross-cultural communicative competency has been developed.

Keywords: *cross-cultural communicative competency, foreign student.*

Тенденції нинішнього світового розвитку безпосередньо впливають на формування професійної компетентності фахівців, предметним вираженням чого є якісні характеристики професійної діяльності останніх, тобто нові фахові компетенції, серед яких чільне місце займає міжкультурна. Сучасні глобалізаційні процеси і суперечливий характер діалогу культур, розширення міграційних процесів, які породжують нові форми міжетнічної та міжкультурної взаємодії, необхідність оптимізації міжнаціональних відносин, потреба в системному осмисленні здатності різних соціокультурних спільнот до комунікації та її аналізу як цілісного явища й інші фактори зумовлюють становлення міжкультурної комунікативної компетентності (МКК) майбутніх фахівців. В Україні вказана проблема актуальна, зокрема, в процесі навчання студентів-іноземців, кількість яких щороку зростає.

Аналіз наукової літератури свідчать про велику кількість досліджень з питань теорії і практики формування компетентності, в т. ч. міжкультурної комунікативної (Ф. Бацевич, Н. Бібік, М. Галицька, П. Донець, К. Мальцева, О. Овчарук, О. Пометун й ін.). Проблеми вивчення методологічного забезпечення навчання іноземних студентів присвячено роботи Т. Дементьєвої, Л. Морської, О. Резван, Г. Шевчук й інших вчених.

Однак методика і практика формування МКК у навчанні і діловому спілкуванні з іноземними студентами у вітчизняних вузах ще недостатньо розроблена. Так, малодослідженою є проблема формування зазначеної компетентності майбутніх лікарів-іноземців з огляду на їхню допрофесійну підготовку, з урахуванням вимог глобалізованої освіти і концептуальних засад підготовки фахівців, встановлених Болонською угодою, а проблема організації і проведення тренінгу з метою формування МКК таких студентів розглядається нечасто.

Метою статті є обґрунтувати необхідність, розкрити методичні аспекти й проаналізувати практичні результати проведення міжкультурного тренінгу для формування МКК іноземних студентів – майбутніх медиків у процесі їх навчання в українських вузах.

Розглянемо деякі підходи до визначення сутності і структури міжкультурної компетенції в науці, де цей феномен розглядається з позиції психології й теорії комунікації, а також лінгвістики й теорії викладання іноземних мов. Відзначимо, що в дослідженнях зарубіжних науковців володіння умінням вести міжкультурну взаємодію має різні назви [10; 11; 12; 13], що ускладнює комплексне вивчення проблеми формування МКК майбутніх фахівців.

Згідно з думкою української дослідниці І. Ю. М'язової, міжкультурна комунікація – це водночас і наука, і сукупність навичок, якими потрібно оволодіти під час спілкування, оскільки взаємодія з іншою культурою вимагає певних знань та умінь, зосередженості на успадкованих й усталених нормах соціальної практики людей, котрі належать до різних національних та етнічних спільнот [8, с. 108]. У процесі їхнього навчання і спілкування відбувається формування міжкультурної компетентності.

Головною змістовою складовою МКК фахівця є розуміння ним культурологічних аспектів культури певного мовного середовища [1, с. 25]. У міжкультурній комунікації сучасний фахівець може бути успішним лише якщо він розуміє міжкультурологічні аспекти й може застосовувати свої культурологічні знання у міжкультурному спілкуванні, а це передусім: розуміння позиції співбесідника, вміння уявляти себе на його місці, розмовляти з ним за його правилами зі своєю метою; передбачати конфліктні ситуації на міжкультурному підґрунті; реально оцінювати власне мовлення і ділову поведінку; налагоджувати довірливий контакт із співрозмовником, створювати атмосферу діловитості, порозуміння, приязні тощо.

Існують різні підходи до визначення сутності й структури МКК з точки зору психології і теорії комунікації. Вважається, що МКК має певні компоненти:

– особистісні властивості: риси, які визначають особистість. Вони засновуються на унікальному досвіді проживання людини у рідній культурі й частково відображають спадковість. До них відносяться самосвідомість, самооцінка, саморозкриття, саморегуляція і самоактивація;

– комунікативні вміння: вербальна і невербальна поведінка та інші вміння, які роблять нас здатними ефективно взаємодіяти з іншими людьми. До них відносяться соціальні вміння, гнучкість, вміння керувати взаємодією;

– психологічна адаптація, тобто здатність на сприйняття іншої культури. Вона тягне за собою комплексний процес, через який людина засвоює здатність відповідати іншій культурі. Властивостями цього процесу є фрустрація, стрес, відчуження й невизначеність;

– усвідомлення особливостей власної культури, які впливають на нашу поведінку й мислення. Сюди відносяться соціальні цінності, соціальні норми, соціальні звичаї й соціальні системи.

Міжкультурна комунікація містить мовно-мовленнєвий механізм, який демонструє вербальну інформацію та мову тіла, що, відповідно, демонструє невербальну інформацію. «Щоб трансформувати інтеркультурологічні знання у вміння та навички, – стверджує Г. О. Копил, – під час міжкультурної комунікації мають застосовуватися тренінги» [5, с. 6]

У своєму дослідженні для формування МКК ми використовували тренінги. Головне призначення міжкультурного тренінгу – зняти соціально-психологічні труднощі пристосування до іншої культури. На думку Г. Тріандіса, «одна з головних проблем при вивченні культури – переконати людину в тому, що культурний тренінг є корисною справою» [9, с. 340]. Вчений зазначає, що міжкультурний тренінг виконує два основні завдання: 1) познайомити його учасників з міжкультурними відмінностями, що досягається шляхом програвання ситуацій, в яких є розбіжності у культурах; 2) зробити можливим перенесення отриманих знань на нові ситуації, при цьому учасник тренінгу має познайомитися з найхарактернішими особливостями чужої для нього культури. Вчений переконаний, що «чим більше безпосереднього досвіду набули учасники тренінгу від «входження» в інше культурне середовище в процесі тренінгу і «виходу» з нього, тим краще вони будуть озброєні для успішного міжкультурного діалогу» [9, с. 342].

Н. Грицик розробила і пропонує технологію міжкультурного тренінгу з метою формування МКК майбутніх учителів іноземної мови, що включає чотири етапи: перший – активізація фонових знань студентів, пов'язаних з певним культурологічним аспектом; другий – ознайомлення студентів з культурологічною інформацією різних країн; третій – аналіз провокаційних ситуацій; четвертий – порівняння культурологічних фактів різних країн [6]. Вказану технологію можна застосовувати при формуванні МКК студентів-іноземців – майбутніх медиків з відповідною кореляцією навчального змісту тренінгу.

У розробці міжкультурного тренінгу дуже важливим є знання культури ділового спілкування цільового мовного середовища. Зрозуміло, що для налагодження зовнішніх ділових контактів знання про ділову культуру будь-якого соціуму є визначальним. Однак наступним етапом у формуванні МКК студентів за допомогою тренінгів є тренування міжкультурного ділового спілкування [5, с. 5–6].

Основним теоретичним завданням міжкультурного тренінгу є познайомити студентів з історичними і культурно-духовними відмінностями між народами, а практичним – застосувати отримані знання в ситуації безпосереднього міжетнічного і міжкультурного спілкування.

Міжкультурні тренінги поділяються на певні види:

- когнітивні – надають інформацію про іншу культуру (її історію і сучасне життя, духовні звичаї і традиції, досягнення культури і мистецтва, етнографію тощо);

- поведінкові – спрямовані на отримання студентами практичних навичок, необхідних у житті в зарубіжній культурі (норми поведінки, правила етикету, кулінарні традиції, релігійні норми тощо);

- атрибутивні – пояснюють соціальну поведінку іноземців з точки зору цінностей, норм і традицій їхньої культури.

Є багато шляхів для практичного розвитку й вдосконалення МКК за допомогою застосування тренінгу. Одним з найбільш ефективних є соціально-психологічний тренінг. Головне

його призначення полягає в оволодінні соціально-психологічними знаннями щодо формування відповідних соціальних установок в активній формі. Вказаний тренінг реалізує потребу людини в емоційному контакті з іншими людьми.

Специфічними ознаками соціально-психологічного тренінгу є: дотримання певних принципів групової роботи; спрямованість на психологічну допомогу учасників групи в саморозвитку, при цьому ця допомога надходить як від ведучого, так і від учасників групи; наявність більш-менш постійної групи; визначена просторова організація (робота в зручному, ізольованому приміщенні, учасники більшу частину часу проводять в колі тощо); акцент на взаємовідносини між учасниками групи, котрі розвиваються й активізуються в ситуації «зараз і тепер»; застосування активних методів роботи; об'єктивація суб'єктивних почуттів та емоцій учасників групи щодо один одного і того, що відбувається в групі; атмосфера розкритості і свободи спілкування між учасниками.

У межах цих складових існує велика кількість модифікацій конкретних форм тренінгів, які різняться між собою певними ознаками. Однією з форм є тренінг розвитку компетентності у спілкуванні або тренінг комунікативної компетентності. Суть його полягає у виробленні соціально-психологічних умінь, пов'язаних з оволодінням процесами взаємозв'язку, взаємовираження, взаєморозуміння, взаємовідносин, взаємовпливів, зокрема вміння:

- психологічно правильно й ситуативно обумовлено почати спілкування;
- підтримувати спілкування, психологічно стимулювати активність партнера;
- психологічно точно визначити «крапку» завершення спілкування;
- максимально використовувати для реалізації своєї стратегічної лінії соціально-психологічні характеристики комунікативної ситуації;
- прогнозувати реакції партнерів на власні акти комунікативних дій;
- прогнозувати можливі шляхи розвитку комунікативної ситуації, в межах якої ведеться спілкування;
- психологічно налаштовуватися на емоційний тон партнерів по спілкуванню, вміння оволодіти та утримати ініціативу в спілкуванні;
- спровокувати «бажану реакцію» партнера по спілкуванню;
- формувати і «керувати» соціально-психологічним настроєм партнера в спілкуванні [4, с. 537].

У тренінг для формування МКК можуть бути включені вправи, метою яких є: зняття м'язових напружень, оволодіння навичками психофізіологічної саморегуляції, розвиток навичок довільної уваги, спостережливості невербального спілкування, формування вміння керувати увагою партнерів по спілкуванню тощо.

Вправи стосовно формування навичок залучення уваги партнера мають сприяти оволодінню такими засобами утримання уваги, як:

- організація у спілкуванні ефекту несподіваності, тобто використання у спілкуванні або невідомої раніше інформації, або залучення несподіваністю способу взаємодії;
- організація «комунікативної провокації», тобто на деякий час спричинити у партнера по спілкуванню ситуацію незгоди з викладеною інформацією, доказом, аргументом, а потім стимулювати пошук своєї позиції і способу її викладення;
- гіперболізація як засіб загострення уваги партнера по спілкуванню;
- комунікативне посилення ціннісних аргументацій, котрі домінують у партнера по спілкуванню;
- комунікативне зіставлення; всі «за» і «проти» дають можливість організувати, а потім утримати увагу за допомогою викладення найрізноманітніших і часто протилежних точок зору;
- ситуативне інтерв'ювання через постановку прямих запитань ставить партнера по спілкуванню перед необхідністю включитися в комунікативну діяльність;
- апеляція до авторитету для підтримання власних поглядів, висновків;
- організація співпереживання через максимальне використання у спілкуванні експресивних засобів, опори на асоціативність сприйняття і життєві інтереси партнерів;
- драматизація ситуації спілкування як зіткнення інтересів, боротьбу партнерів по спілкуванню.

Засобом вирішення завдань тренінгу комунікативних умінь є групові дискусії, рольові ігри, психогімнастика. Їх кількість змінюється залежно від цілей групи. Так, у ході групової дискусії учасники навчаються вмінню керувати груповим процесом обговорення проблеми, бути в ролі

рядового учасника дискусії: комунікатора, генератора ідей, ерудита тощо. Психогімнастика включає різні вправи для досягнення комфортної групової атмосфери, зміни стану учасників групи, а також на тренування різних комунікативних властивостей, насамперед підвищення чутливості у сприйнятті навколишнього світу.

Ефективність тренінгу визначається тим, як він дозволяє забезпечити індивідуальну складову підготовки слухачів в конкретній діяльності. При розробці тренінгів ми користувалися наступними принципами:

- 1) екологічності – все, що відбувається на тренінгу не повинно завдати шкоди чи перешкоджати вільному розвитку студентів групи і ведучих;
- 2) цілісності – всі вправи, ігри, завдання слугують реалізації єдиної мети;
- 3) послідовності – кожне наступне завдання базується на досвіді й переживаннях, отриманих при виконанні попередніх, нові ресурси впроваджуються у процес навчання;
- 4) відкритості – бути щирим перед групою, декламувати цілі та завдання тренінгу, відповідати щиро на поставлені запитання, створювати умови для розкриття потенціалу кожного студента;
- 5) достовірності – вправи адаптовані до тієї дійсності, в котрій живуть і взаємодіють учасники тренінгу.

Наведемо приклад міжкультурного тренінгу, який ми використовували в процесі дослідження в експериментальній групі. Загальною його метою є формування і розвиток МКК студентів – майбутніх лікарів, а завданням:

- знайомство учасників один із одним, створення емоційно теплої атмосфери;
- розвиток довірчих відносин і усвідомлення своєї ролі у взаємодії з оточенням;
- розвиток емпатії, розширення репертуару способів взаєморозуміння і сприйняття;
- навчання розпізнаванню своїх і чужих емоцій;
- вдосконалення навичок вербального і невербального спілкування;
- відпрацювання навичок професійної комунікації майбутніх лікарів.

Навчання відбувалось у формі міжкультурного тренінгу. При розробці програми головним завданням було синтезувати наявний матеріал за темами та зібрати найбільш ефективні методи і технології. При проведенні тренінгу застосовувалися методи його навчання, когнітивно-поведінкової терапії, гуманістичних традицій, гештальта. Використовувалися наступні прийоми: «розігриваючі» вправи; моделювання ситуацій в рольових іграх; вправи в парах, групах; групові дискусії.

Інтеграційний підхід у проведенні навчання дозволив учасникам найбільш глибоко підійти до питань взаємодії в соціумі й отримати цінний досвід у пізнанні як власної особистості, своїх переконань і звичок, так і навичок міжособистісної взаємодії. Подивитися на себе очима однокурсників, пережити разом складні життєві ситуації, змодельовані на тренінгу, відреагувати і виразити свої переживання, обговорити актуальні проблеми – все це було можливим під час тренінгу.

За час проведення тренінгу були відзначені певні особливості проявів МКК в експериментальній групі студентів. Від стану непевності і скутості через дослідницький інтерес поступово виникала довіра, бажання спілкуватися з іншими учасниками. На першій стадії роботи іноді проявлялося суперництво і прагнення до влади, учасники боролися між собою за лідерство. На завершальній стадії на перший план вийшла потреба у прихильності: учасники встановили тісний емоційний зв'язок один з одним. Таким чином, загалом цілі програми можна вважати досягнутими. Загальний емоційний стан в кінці тренінгу був піднесений. На думку студентів, всі завдання на тренінгу були корисними й допомогли їм краще пізнати себе і своїх товаришів, отриманий досвід допоміг подолати деякі бар'єри у спілкуванні, підвищив готовність учасників до ділового і професійного спілкування.

Отже, тренінг є одним з найбільш ефективних методів формування і розвитку МКК. Він синтезує всі активні методи навчання. У нашому дослідженні підтверджено ефективність впливу міжкультурного тренінгу на зростання рівня МКК. Використання цього тренінгу як ефективного засобу формування МКК студентів сприяє активізації навчального процесу, що необхідно у фаховій підготовці майбутніх лікарів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галицька М. М. Міжкультурна комунікація та її значення для професійної діяльності майбутніх фахівців / М. М. Галицька // Освітологічний дискурс. – 2014. – № 2 (6). – С. 23–32.
2. Грицик Н. Міжкультурний тренінг як ефективний засіб формування культурологічної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови / Н. Грицик // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2011. – № 39 (2). – С. 27–31. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2011_39\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2011_39(2)_6)
3. Зозуля І. Є. Полікультурне виховання іноземних студентів вищих технічних навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / І. Є. Зозуля. – Вінниця, 2012. – 21 с.
4. Калашнік Н. В. Емоційне обумовлення як психологічний механізм корекції поведінки та збереження здоров'я / В. І. Шахов, Н. В. Калашнік // Соціально-педагогічні аспекти сприяння здоров'ю учнівської та студентської молоді: матеріали III Міжнародної соціально-педагогічної конференції. – Луцьк, 2008. – С. 536–540.
5. Копил Г. О. Інтеркультурологічні аспекти ділового спілкування як предмет міжкультурного тренінгу // О. Г. Копил // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Вип. 56. Педагогічні науки. – 2011. – С. 3–8. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/5009/1/vip_56_1.pdf
6. Мальцева К. С. Міжкультурні непорозуміння і проблема міжкультурного перекладу: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04 / К. С. Мальцева. – К., 2002. – 20 с.
7. Маслак Л. П. Педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіоінженерних спеціальностей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Л. П. Маслак. – Житомир, 2010. – 20 с.
8. М'язова І. Ю. Особливості тлумачення поняття «міжкультурна комунікація» / І. Ю. М'язова // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2006. – № 8. – С. 108–113.
9. Триандис Г. К. Культура и социальное поведение; пер. с англ. В. А. Соснина / Г. К. Триандис. – М.: Форум, 2007. – 384 с.
10. Byram M. Teaching and assessing intercultural communicative competence / M. Byram. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997.
11. Chen G.-M. Foundations of Intercultural Communication. – 2nd edn. / G.-M. Chen, W. J. Starosta. – Lanham, MD: University Press of America, 2005.
12. Gudykunst W. B. Bridging Differences: Effective Intergroup Communication. – 4th edn. / W. B. Gudykunst. – London: Sage, 2004.
13. Porter R. E. Intercultural Communication: a reader. – Fifth edition / R. E. Porter, L. A. Samovar. – Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1988. – 340 p.

REFERENCES

1. Halytska M. M. Mizhkultura komunikatsiia ta jiji znachennia dlia profesiinnoi diialnosti maibutnix fakhivtsiv [Intercultural communication and its importance for the future of professional experts] / M. M. Halytska // Osvitologichnyi dyskurs. – 2014. – #2 (6). – P. 23–32.
2. Hrytsyk N. Mizhkulturnyi trening yak efektyvnyi zasib formuvannia kulturologichnoii kompetentnosti maibutniogo vchytelia inozemnoii movy [Intercultural training as an effective means of forming cultural competence of future teachers of foreign languages] / N. Hrytsyk // Psykhologo-pedagogichni problemy silskoi shkoly. – 2011. – #39 (2). – Elektronnyi resurs. – Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2011_39\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2011_39(2)_6)
3. Polikulturene vykhovannia inozemnykh studentiv vyshchyykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Multicultural education of foreign students in higher technical schools]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.07 / I. Ye. Zozulia. – Vinnytsia, 2012. – 21 p.
4. Kalashnik N. V. Emotsiine obumovlennia yak psykhologichnyi mehanizm korektsii povedinky ta zberezhenia zdorovia [Emotional conditioning as the psychological mechanism of correcting behavior and health] / V. I. Shakhov, N. V. Kalashnik // Sotsialno-pedagogichni aspekty spruiannia zdoroviu uchnivskoi ta studentskoi molodi: materialy III Mizhnarodnoi sotsialno-pedagogichnoi konferentsii. – Lutsk, 2008. – P. 536–540.
5. Kopyl G. O. Interkulturologichni aspekty dilovogo spilkuvannia yak predmet mizhkulturnogo treningu [Intercultural aspects of business communication as a matter of intercultural training] // O. G. Kopyl // Visnyk Zhytomyrskogo derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Vyp. 56. Pedagogichni nauky. – 2011. – P. 3–8. [Elektronnyj resurs]. – Available at: http://eprints.zu.edu.ua/5009/1/vip_56_1.pdf
6. Malceva K. S. Mizhkulturni neporozuminnya i problema mizhkulturnogo perekladu [Intercultural misunderstanding and the problem of intercultural translation]: avtoref. dys. ... kand. filoz. nauk: 09.00.04 / K. S. Malceva. – K., 2002. – 20 p.
7. Maslak L. P. Pedagogichni umovy formuvannia kulturologichnoyi kompetentnosti majbutnix oficeriv radioinzhenernykh specialnostej [Pedagogical conditions of formation of cultural competence of future officers radioinzhenernykh specialties]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / L. P. Masnak. – Zhytomyr, 2010. – 20 p.

8. Myazova I. Yu. Osoblyvosti tlumachennya ponyattya «mizhkulturna komunikaciya» [Features of the interpretation of the term «intercultural communication»] / I. Yu. Myazova // *Filosofski problemy gumanitarnykh nauk.* – 2006. – # 8. – P. 108–113.
9. Tryandys G. K. *Kultura y sotsyalnoe povedenye* [Culture and social behavior]; per. s angl. V. A. Sosnyina / G. K. Tryandys. – M.: Forum, 2007. – 384 p.
10. Byram M. *Teaching and assessing intercultural communicative competence* / M. Byram. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997.
11. Chen G.-M. *Foundations of Intercultural Communication.* – 2nd edn. / G.-M. Chen, W. J. Starosta. – Lanham, MD: University Press of America, 2005.
12. Gudykunst W. B. *Bridging Differences: Effective Intergroup Communication.* – 4th edn. / W. B. Gudykunst. – London: Sage, 2004.
13. Porter R. E. *Intercultural Communication: a reader.* – Fifth edition / R. E. Porter, L. A. Samovar. – Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1988. – 340 p.